

J. S. BACH - GOLDBERGVARIATIES

De Goldbergvariaties behoren sedert het begin van de 20e eeuw tot de canon van de klaviermuziek; zowel voor klavecinisten als voor pianisten. De titel ‘Goldbergvariaties’ is niet van Bach zelf, maar waarschijnlijk het gevolg van een latere gebeurtenis, toen Bachs leerling Johann Gottlieb Goldberg de cyclus voor graaf Hermann Carl von Keyserlingk zou hebben uitgevoerd. De graaf was de Russische ambassadeur aan het hof in Dresden en leed aan slapeloosheid. Hoewel het de vraag is of de Goldbergvariaties geschikt zijn iemand die aan slapeloosheid lijdt aangenaam te verpozen, mogen we aannemen dat Keyserlingk onderlegd genoeg was om de kunstigheid van de gehele cyclus in te zien.

Op het schutblad van zijn cyclus liet Bach de volgende titel afdrukken:

ClavierÜbung
bestehend
in einer
ARIA
mit verschiedenen Veränderungen
vors Clavicimbal mit 2 Manualen
Denen Liebhabern zur Gemüths-
Ergetzung verfertiget von
Johann Sebastian Bach
Königl. Pohl. U. Churf. Hoff-
Compositeur, Capellmeister u. Directore
Chori Musici in Leipzig
Nürnberg in Verlegung
Balthasar Schmids

De variatietechniek is in deze titel direct aangegeven, evenals het instrument waarvoor Bach het werk gedacht had, een klavecimbel met twee manualen. De vermelding ClavierÜbung plaatst de Goldbergvariaties direct in een breder kader, namelijk als laatste van vier boeken met deze titel, waarvan het eerste de zes Partitas bevat, het tweede het Italiaanse Concert en de Franse Ouverture in b, terwijl het derde een collectie orgelwerken bevat (het woord klavier kan immers zowel klavecimbel als orgel of klavichord inhouden).

Niet minder wezenlijk is wat Bach achter zijn eigen naam laat afdrukken: Koninklijk, Pools en Keurvorstelijk Hofcomponist, Kapelmeester en Directeur van de koren en musici in Leipzig. Directeur van de koren en musici in Leipzig was Bach al sinds 1723. Maar Hofcomponist was hij pas in 1736 geworden. We nemen nu aan dat het componeren van de Goldbergvariaties nauw verbonden is aan de wens van Bach in Dresden tot Hofcomponist benoemd te worden; hetzij als stimulans vooraf, hetzij als dank achteraf.

In 1733, toen August III als Keurvorst de troon van Sachsen besteeg, had graaf Keyserlingk zijn werkzaamheden als gezant aan het Dresdener hof aangevangen. Weinig later kwam Bach in Leipzig in conflict met de jonge rector van de Thomasschool. Een aanstelling en werk in Dresden zou hem, zeker na de achteraf beschouwd zo gelukkige jaren aan het hof in Cöthen,

goed van pas komen. Op grond hiervan zouden we kunnen aannemen dat Bach wellicht al voor 1736 aan het werk van de Aria met variaties is begonnen.

De titel die Bach met hulp van graaf Keyserlingk kreeg was Koninklijk, Poolse en Keurvorstelijk. August III (1696-1763) was immers, evenals zijn vader, keurvorst van Sachsen (sinds 1733) en koning van Polen (sinds 1734). Met name die Poolse titel heeft een directe relatie tot de Goldbergvariaties, die immers een groot aantal variaties in de stijl van de polonaise bevatten. In 1741 heeft Bach de graaf bedankt voor zijn voorspraak en inzet door hem een exemplaar van de Goldbergvariaties te overhandigen. Johann Gottlieb Goldberg zelf was toen amper 14 jaar oud. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat Goldberg in die jaren al de variaties voor Keyserlingk heeft voorgespeeld.

De Goldbergvariaties zijn niet zomaar een reeks variaties als teken van dankbaarheid. Het is een meesterwerk in zowel de kunst van het variëren als wat de gehele structuur van het werk betreft, en niet in het minst ook met betrekking tot de vele speelmannieren die Bach heeft voorgeschreven. Met name dat laatste maakt de Goldbergvariaties ook voor pianisten zo'n belangrijke compositie. Overigens, indien Bach de variaties pas vlak voor 1741 gecomponeerd zou hebben, dan heeft hij naar het lijkt met veel plezier de kunst afgekeken van de Essercizi per gravicembalo van Scarlatti die in 1739 zijn verschenen. Zo niet, dan kan het ons niet ontgaan hoezeer Bach op de hoogte was van de Italiaanse muziek van zijn tijd en de nieuwe instrumentale technieken die in de eerste helft van de 18e eeuw met name in Italië ontwikkeld werden.

Hoe het ook zij, de Goldbergvariaties nemen in Bachs oeuvre een uitzonderlijke plaats in. Ingesloten tussen tweemaal de aria staan tien sets van drie variaties. Bijna elke set bevat een Polonaise en een andere dans (Gavotte, Sarabande, Passepied, enz.). Elke set bevat ter afsluiting tevens een canon, waarbij de toonafstand van de inzet telkens een toon stijgt (dus een unisono-canon, een canon in de secunde, in de terts, in de kwart, enz.). In het midden staat een variatie in de stijl van een Franse ouverture, terwijl de laatste variatie een Quodlibet is, een geestige variatievorm waarin bekende deuntjes verwerkt kunnen worden. Bach heeft daarin twee populaire liedjes verwerkt („Ich bin so lang nicht bei dir g'west“ en „Kraut und Rüben haben mich vertrieben“).

De vraag die we ons tot slot moeten stellen, is natuurlijk: kunnen de Goldbergvariaties ook op een piano gespeeld worden? Zelfs als Glenn Gould met zijn interpretatie niet zo'n krachtig pleidooi voor deze optiek had gehouden, dan nog moet geconstateerd worden dat er geen enkele reden is om deze prachtige muziek, ja alle werken voor klavecimbel, niet ook op een piano uit te voeren. Natuurlijk, Bach zal het zo in de dagelijkse praktijk nimmer gehoord hebben. Maar het wezen van muziek zit niet zozeer in de klank van een instrument als wel in de diepere intentie van de muziek, van de noten. En daarmee hebben vele pianisten reeds het bewijs geleverd dat de Goldbergvariaties evenzeer tot de canon van de klavecinisten gerekend moeten worden als tot die van de pianisten.

Leo Samama, 1997